

УДК 373.3: 37.015.3:59.942

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-2\(209\)-99-107](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-2(209)-99-107)

Зобенько Наталія Анатоліївна,
кандидатка педагогічних наук, доцентка
кафедри початкової освіти,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького, Україна
Zobenko Nataliia,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor Department of Primary Education,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine
E-mail: nsagarda07@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3833-958X>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ УЧНІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

A Проаналізовано особливості розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці. Описано, що саме молодший шкільний вік є сензитивним періодом для розвитку емоційного інтелекту, оскільки в цей період актуалізуються питання соціально-емоційного становлення особистості й набуття нею цілої низки компетенцій у період навчання у початковій школі.

Обґрунтовано психолого-педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту учнів в освітньому процесі сучасної початкової школи. В освітньому процесі початкової школи необхідно використовувати різні форми, методи, прийоми навчання у відповідності до вікових і психофізіологічних особливостей дітей.

Акцентовано, що впровадження в освітній процес психолого-педагогічних умов сприятиме розвитку емоційного інтелекту, дозволить оптимізувати пізнавальну діяльність і поведінку зростаючої особистості у різних видах життєдіяльності, забезпечить її гармонійний розвиток.

Ключові слова: емоційний інтелект; розвиток емоційного інтелекту; психолого-педагогічні умови; інноваційні технології навчання

Psychological and pedagogical conditions for the development of pupils' emotional intelligence in the educational process of modern elementary school

S The reform of the modern Ukrainian school involves reorientation from knowledge to competence, in particular: the formation of a pupil's life experience in various types of activities. In this context, a fundamentally significant role is played by emotional intelligence, the emotional competence of a person, which contains a set of individual mental functions, cognitive parameters, and interconnected characteristics of individual traits of a person, his activities, and behavior. The relevance of this research topic is determined by the need to develop the emotional intelligence of elementary school pupils. Emotional intelligence is an important component of a child's personality, on which his or her successful functioning in many areas of life depends.

Purpose. The article analyzes the theoretical aspects regarding the peculiarities of the development of emotional intelligence of children of primary school age, to justify and introduce the psychological and pedagogical conditions into the educational process, which will contribute to the optimization of the cognitive activity and behavior of a growing personality in various areas of life, harmonious development, preservation of mental health, and increase in the psychological culture of society as a whole.

Methods of Research. Analysis, synthesis, a generalization of theoretical aspects of the development of emotional intelligence in children of primary school age, and implementation of psychological and pedagogical conditions in the educational process of primary school.

Results. Most modern scientists consider emotional intelligence as the ability to accurately perceive emotions, evaluate and express them, and the ability to regulate emotions for further emotional and intellectual growth. The foundations of children's emotional intelligence are laid in the family, related to family upbringing, social context, experience, culture, social status of the child, the educational process, and the system of extracurricular work at school. The development of the emotional intelligence of younger schoolchildren is a long systemic process that requires special training of teachers, their planning of the educational process taking into account the specified directions, tasks and features, modelling of a psychologically comfortable and safe educational environment. Summarizing the results of the research of many scientists allows us to single out the necessary leading conditions for developing emotional intelligence: atmosphere of emotional comfort; emotionality of the educational process; partnership interaction of all participants in the educational process; and emotional communication in an educational environment.

Originality. The expediency of implementing psychological and pedagogical conditions that will ensure the development of emotional intelligence of elementary school pupils has been supplemented and substantiated: the inclusion in the educational process of special programs for the development of emotional intelligence of elementary school pupils; the creation of an appropriate educational, favourable, developmental, psychologically comfortable, safe educational environment through the implementation by teachers the methods for the development of emotional intelligence, the implementation of emotional literacy trainings, methodological support for teachers; combination and application of traditional and innovative psychological and pedagogical teaching technologies; coordination of actions of all participants in the educational process, partnership interaction of all participants in the educational process; psychological and emotional competence of the primary school teacher; psychological and pedagogical support of all participants in the educational process. It was found that work on the development of emotional intelligence should be complex and systematic.

Conclusion. The implementation of the above-mentioned psychological and pedagogical conditions in the educational process of general secondary education institutions will ensure the creation of a favourable developmental, psychologically comfortable, safe educational environment, which activates the development of emotional intelligence, stimulates their subjective activity, motivates activities, contributes to the effective preparation of parents and teachers for education emotional intelligence of children. We see the prospects for further research in the study of effective forms and methods of developing emotional intelligence, the development and implementation of specially organized training for developing emotional intelligence of future primary school teachers.

Abstract. The peculiarities of the development of emotional intelligence in primary school age are analyzed. It is described that the primary school age is a sensitive period for developing emotional intelligence, since in this period the issues of social-emotional formation of the personality and its acquisition of a whole range of competencies during the period of primary school education are actualized. Their success in education, social contacts, self-realization, and successful adaptation both in the team and in society in general depend on the level of emotional development of children and emotional well-being. It is summarized that the foundations of children's emotional intelligence are laid in the family, related to family upbringing, social context, experience, culture, social status of the child, the educational process, and system of extracurricular activity at school. The psychological and pedagogical conditions for developing the emotional intelligence of pupils in the educational process of a modern elementary school are substantiated. In the educational process of primary school, it is necessary to use different forms, techniques, and methods of learning according to the age and psychophysiological characteristics of children. It is emphasized that the introduction of psychological and pedagogical conditions into the educational process will contribute to the development of emotional intelligence, will allow optimizing the cognitive activity and behavior of a growing personality in various types of life, and will ensure its harmonious development. The importance of organizing systematic work on the development of emotional intelligence in children of primary school age in institutions of general secondary education is emphasized.

Key words: emotional intelligence; the development of emotional intelligence; psychological and pedagogical conditions; innovative learning technologies

Вступ. Реформування сучасної української школи передбачає переорієнтацію зі знаннєвої на компетентнісну, зокрема: формування в учнів життєвого досвіду у різних видах діяльності: ігровій, навчально-пізнавальній, пошуковій, дослідницькій, творчій; здобуття необхідних знань, умінь і цінностей, які потрібні для успішної реалізації у реаліях сьогодення.

У цьому контексті принципово значущу роль відіграє емоційний інтелект, емоційна компетентність особистості, що містить сукупність окремих психічних функцій, когнітивних параметрів, взаємопов'язаних характеристик індивідуальних особливостей особистості, її діяльності та поведінки.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю розвитку емоційного інтелекту в учнів молодшого шкільного віку. Емоційний інтелект є важливим компонентом особистості дитини, від якого залежить її успішне функціонування у багатьох сферах життя.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми розвитку емоційного інтелекту став предметом наукового пізнання у психолого-педагогічній науці і зумовив зростання інтересу науковців до дослідження цього феномену, зокрема зарубіжними психологами (Р. Бар-Он, Д. Гоулман, Дж. Майер, Д. Карузо, Г. Гарднер, П. Саловей, Дж. Стайн, М. Кетс де Вріса), вітчизняними науковцями (Л. Груша,

Н. Коврига, Т. Котик, А. Клименко, І. Лисенкова, О. Мельник, Є. Носенко, Т. Палева, С. Прахова, Ю. Савченко, В. Федорчук, М. Шпак).

Метою статті є аналіз теоретичних аспектів щодо особливостей розвитку емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку, обґрунтування та впровадження в освітній процес психолого-педагогічних умов, що сприятиме оптимізації пізнавальної діяльності та поведінки зростаючої особистості у різних видах життєдіяльності, гармонійному розвитку, збереженню її психічного здоров'я, підвищенню психологічної культури суспільства в цілому.

Методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення теоретичних аспектів розвитку емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку, впровадження психолого-педагогічних умов в освітній процес початкової школи.

Актуальність означеної проблематики та її недостатня розробленість зумовили визначення теми дослідження: «Психолого-педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту учнів в освітньому процесі сучасної початкової школи».

Викладення основного матеріалу. Емоційні процеси займають одне з важливих місць у формуванні особистості дитини, а емоційний розвиток є частиною емоційного інтелекту, емоційної компетентності особистості.

У науковій літературі представлені різні тлумачення поняття емоційного інтелекту, здійснених зарубіжними і вітчизняними науковцями, використовується низка синонімічних термінів: «емоційна компетентність» (Д. Гоулман, Т. Палева), «емоційна розумність» (Е. Носенко), «емоційне самоусвідомлення» (О. Власова), «емоційне мислення» (О. Тихомиров), «емоційна грамотність» (К. Стайнер), «емоційна культура» (Л. Груша, Н. Чепелева, М. Шпак).

Поняття «емоційна компетентність» стало використовуватись у психології починаючи з 1990-х років, завдяки публікаціям таких дослідників, як К. Саарні, Р. Бар-Он, Д. Гоулман, М. Райнольдс.

Так, американський психолог Д. Гоулман [2] першим почав застосовувати термін «емоційна компетентність» як динамічне особистісне явище, до складу якого входять особистісні властивості та соціальні навички, що стосуються емоцій та їх регулювання.

Вчені П. Саловей, Дж. Мейер [13] у поняття емоційний інтелект закладають ступінь розвитку

людських якостей: самосвідомість, самоконтроль, мотивація, вміння ставити себе на місце інших людей, навички роботи з людьми, уміння налагоджувати взаєморозуміння з іншими.

О. Власова [1] поняття «емоційний інтелект» та «емоційна компетентність» не розділяє, вважаючи, що це емоційно-когнітивна здатність, яка полягає в емоційній сензитивності, обізнаності та здатності до управління емоціями.

Е. Носенко [6] за результатами своїх досліджень вводить нове поняття «емоційна розумність». У роботі автор стверджує, що «...модель здібностей не може розглядатись як провідна у діагностиці емоційного інтелекту людини. У світлі цього вдалішим терміном для розкриття змісту феномена можна вважати термінологічне словосполучення «емоційна розумність», формою прояву якого є емоційний інтелект».

Зокрема, Л. Груша [3] у своїх працях наголошує на формуванні емоційної культури дитини. Під емоційною культурою дітей молодшого шкільного віку автор розуміє особистісне утворення, що репрезентується осмисленістю емоцій, ареалом переживань, усталеною орієнтацією особистості в процесі індивідуальної життєдіяльності на загальноприйняті способи їх вираження.

Емоційний інтелект – це інтегративна особистісна властивість, що містить афективні та інтелектуальні складники, сприяє розумінню власних емоцій та емоцій інших людей, забезпечує адаптацію до соціуму, рефлексію (самопізнання) та регуляцію власної поведінки та діяльності [5, с. 53].

М. Шпак [12] стверджує, що емоційний інтелект забезпечує здатність розуміти власні емоції та емоції інших людей, управляти своїм емоційним станом, що сприяє, у свою чергу, ефективності спілкування та міжособистісній взаємодії, успішності соціально-психологічної адаптації учня до умов шкільного навчання.

С. Прахова [8] констатує, що емоційний інтелект – необхідна компетенція на шляху до соціалізації дитини.

Базуючись на результатах наукового пошуку, з'ясовано, що емоційний інтелект має певну структуру, яка містить взаємопов'язані компоненти:

- когнітивний, який забезпечує сприймання, розпізнавання та розуміння власних і чужих емоцій;

– емоційний, який включає емоційні властивості та особливості емоційного реагування людини відповідно до індивідуально-психологічних і соціальних чинників та умов емоціогенної ситуації;

– конативний, який відображає вміння здійснювати емоційну саморегуляцію та управляти емоційним станом інших людей;

– соціально-комунікативний, який забезпечує використання емоцій у спілкуванні та соціальній взаємодії, прояв емпатії до інших людей [9, с. 71].

З огляду на вищезазначене можна виокремити основні компоненти емоційного інтелекту: усвідомлення людиною власних емоцій; регуляція власних емоцій на основі самоусвідомлення; спроможність людини спрямувати власні емоції на досягнення певної мети діяльності; емпатія як здатність розуміти емоції інших людей; здатність підтримувати дружні стосунки з іншими людьми.

Здійснений аналіз наукової літератури [1; 2; 3; 5; 6; 8; 12; 13] дає можливість стверджувати, що, незважаючи на певні відмінності, більшість сучасних учених розглядають емоційний інтелект як здатність точно сприймати емоції, оцінювати та виражати їх, уміння регулювати емоції з метою подальшого емоційного й інтелектуального зростання. Вчені досліджують емоційний інтелект у контексті категорії «діяльність», оскільки він розвивається і виявляється в діяльності, у процесі спілкування, взаємодії з іншими людьми.

Отже, емоційний інтелект – складне утворення, поєднує у собі інтелектуальні компоненти й емоційні реакції, що дозволяють оптимізувати пізнавальну діяльність і поведінку зростаючої особистості у різних видах життєдіяльності. Дане утворення вважають інтегральною характеристикою особи, яка реалізується в її здібностях розуміти й узагальнювати зміст емоцій і почуттів, відмежовувати емоційний контекст міжособистісних стосунків, використовувати емоції так, щоб сприяти успішній пізнавальній діяльності, щоб уникнути впливу негативних емоційних станів на спілкування й діяльність.

Науковці та практики в галузі психології, педагогіки, соціології працюють над вивченням ефективних умов розвитку здібностей до розуміння, контролю, регулювання власних емоцій та інших людей, створення комфортних умов для суспільної діяльності, досягнення міжособистісної взаємодії.

Існує декілька точок зору щодо можливостей розвитку емоційного інтелекту. Зокрема, психологи Дж. Майер, П. Саловей вважають, що підвищити рівень емоційного інтелекту неможливо, тому що це відносно стійка властивість людини. Д. Гоулман, Р. Бар-Он стверджують, що розвиток емоційного інтелекту можливий на різних етапах онтогенезу, починаючи з дитинства, з послідовним удосконаленням у дорослому віці (за допомогою тренінгів, вправ, терапії тощо).

Вітчизняні дослідники Є. Носенко, Н. Коврига [7] описують розвиток емоційного інтелекту у теоретичному, соціальному та педагогічному аспектах. Т. Котик, М. Шпак, Т. Палєва, О. Мельник, Ю. Савченко, Л. Груша, І. Лисенкова досліджують особливості розвитку емоційного інтелекту в учнів молодшого шкільного віку та зазначають, що саме молодший шкільний вік є сензитивним періодом для розвитку емоційного інтелекту, оскільки у цей період актуалізуються питання соціально-емоційного становлення особистості й набуття нею цілої низки компетенцій у період навчання у початковій школі.

Відомо, що емоції включені до усіх психічних процесів і станів людини й супроводжують будь-які прояви її активності. Емоційні здібності складають емоційну компетентність і потенційно закладені в кожній людині. Вчені вважають, що емоційні здібності можуть розвиватися протягом життя і результати дослідження показали, що цілеспрямована робота з дітьми молодшого шкільного віку має значний вплив на розвиток окремих компонентів емоційної компетентності, що у подальшому може позитивно відобразитися на розвитку даного феномену в цілому.

Сучасні наукові розвідки свідчать, що основи емоційного інтелекту дітей закладаються в сім'ї, пов'язані із сімейним вихованням, соціальним контекстом, досвідом, культурою, соціальним статусом дитини, освітнім процесом, системою позанавчальної роботи у школі.

Безперечно, важлива роль у процесі виховання емоційної культури дітей належить батькам, адже емоційний інтелект формується насамперед у сім'ї. Так, О. Мельник [5, с. 132] підкреслює, що вагомий вплив має емоційна культура батьків, стиль стосунків, управління дітей у розумінні та виразі емоційних станів та емоцій інших людей, виховання моральних почуттів, прищеплення звичок у ставленні до виконання обов'язків, інших членів сім'ї, тварин, речей.

Особливі можливості для розвитку емоційного інтелекту містить освітній процес, система позанавчальної роботи у закладах загальної середньої освіти, які повинні враховувати емоційний складник інтелекту, що й забезпечить ефективну взаємодію в інформативному соціумі, розвиток ціннісного ставлення до знань, світу, інших людей, реалізацію життєвих і професійних потреб.

Необхідно відзначити, що емоції є індикатором, показником стану дитини, впливають на її пізнавальну сферу (мислення, пам'ять, рівень спрямованості уваги, цілісне сприйняття навколишнього світу); поведінкову сферу.

Емоції та емоційний інтелект – головні чинники розвитку пізнавального інтересу учня, є запорукою успішного навчання. Так, позитивні емоції стимулюють пізнавальну активність учнів, розвивають у них бажання вчитися. Разом з тим, цілісне сприйняття світу відбувається лише тоді, коли дитина не тільки аналізує події, а й ставиться до них емоційно.

Окрім того, М. Шпак [12] зазначає, що значущим особистісним чинником, який обумовлює психічний стан дитини, є емоційний інтелект, який забезпечує здатність розуміти власні емоції та емоції інших людей, керувати своїм емоційним станом, що сприяє, у свою чергу, ефективності спілкування та міжособистісної взаємодії, успішності соціально-психологічної адаптації учня до умов шкільного навчання.

Зауважимо, що розвиток емоційного інтелекту молодших школярів – це тривалий системний процес, що потребує спеціальної підготовки вчителів, планування ними виховного процесу з урахуванням визначених напрямів, завдань та особливостей, моделювання психологічно комфортного і безпечного освітнього середовища [5, с. 132].

Зокрема, в освітньому процесі педагогам необхідно знати і враховувати, що емоційно значущі для дитини ситуації спонукають до самовираження; емоції створюють «платформу», на якій виписуються нові знання; емоційно забарвлені знання мотивують дитину до подальшого пізнання, вивчення, дослідження [9, с. 14].

Вважаємо, що необхідно проектувати освітній процес так, щоб у процесі навчання кожної шкільної дисципліни був задіяний емоційний інтелект.

Також доцільно впроваджувати спеціальні програми розвитку емоційного інтелекту для учнів. У зв'язку з цим, досить вагомою є позиція науковця [11, с. 74] щодо доцільності і необхідності розроблення, впровадження спеціальних програм розвитку емоційного інтелекту у молодших школярів із метою формування у них уміння здійснювати емоційну саморегуляцію, емоційний самоконтроль, що сприятиме адекватному прояву емоцій у різних навчальних і життєвих ситуаціях.

Значне місце в дослідженнях відводиться розгляду інтерактивних методів активізації знань з вищезначеної проблеми, впровадження інноваційних технологій. Безперечно, створюючи систему роботи щодо розвитку емоційного інтелекту, треба пам'ятати, що інтерактивні методи активізації знань із проблеми, інноваційні технології навчання (технології кооперативного навчання; технології колективно-групового навчання; технології ситуативного моделювання; технології опрацювання дискусійних питань) дадуть можливість не тільки зацікавити учасників освітнього процесу, але й реально розвинути емоційний інтелект [8, с. 140].

Результати досліджень [4, с. 159] показують, що при поєднанні інтерактивних технік навчання з традиційними методами та формами створюється зона психологічного комфорту для активізації навчальної діяльності, недопущення зниження інтересу, а відтак і мотивації до засвоєння навчального матеріалу. Крім того, інтерактивні методи навчання безпосередньо сприяють налагодженню партнерських стосунків учнів у різні видах навчальної діяльності, створюють умови для розвитку діалогового навчання, формування комунікативної компетентності, розвитку емоційного інтелекту, зокрема таких його аспектів, як емпатія, співчуття, співпереживання, розуміння почуттів інших, керування емоціями власними та інших людей.

Також із метою розвитку емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку ефективним є використання медіазасобів. Зокрема, використання у роботі вчителя сучасних інформаційних технологій дозволяє змінити й збагатити зміст педагогічної освіти, домогтися підвищення активізації та якості навчально-пізнавальної діяльності учнів на заняттях, прискорити темпи навчання; сприяє розвитку обов'язку, співробітництва і творчого потенціалу

суб'єктів навчання; забезпечує розширення джерел отримання та представлення нової інформації; забезпечує перехід до посилення індивідуального підходу у навчанні; розвитку самостійності та креативного мислення.

Важливу роль відіграє також психологічна компетентність учителя, зокрема його емоційна компетентність. Цілком очевидно, що для здійснення освітнього процесу вчитель має володіти глибокими знаннями психіки школяра, розумінням його психічних станів, уміннями добирати для уроків і заходів інформацію, контролювати свою діяльність і поведінку, а також індивідуальними психічними та фізіологічними властивостями, що забезпечують ефективне формування професійної компетентності, входження в професію під час професійної підготовки й практичної діяльності, успішне виконання професійних функцій.

Психологічна та емоційна компетентність учителя початкової школи є запорукою успішного втілення у життя педагогіки співробітництва, ідей варіативності змісту навчання, його індивідуалізації й диференціації, реалізації особистісно-діяльнісного підходу в освітньому процесі, впровадження активних методів і відповідних їм форм організації освітньої діяльності учнів на основі систематичної діагностики, прогнозування і корекції. Без цього вчитель не зможе забезпечити правильне визначення, оцінку можливих реальних фактів і наслідків від передбачуваних способів дій у заданих умовах навчання.

Зокрема, при розв'язанні завдань навчання і виховання учнів початкових класів педагог, за згаданої умови, зможе спиратися на комплекс психологічних знань, перш за все на закономірності вікового й індивідуального психічного розвитку дитини молодшого шкільного віку, оскільки взаємозв'язок і взаємообумовленість навчання і психічного розвитку дитини є потужним резервом підвищення освітньої роботи в школі. Більше того, лише за згаданої умови вчитель зможе у змісті освітнього процесу орієнтуватися на зону найближчого розвитку дитини, а значить, акцентувати увагу на формуванні в учнів уміння вчитися, самостійно засвоювати знання, активно ставитися до процесу навчання.

За цих умов зможе успішно долати і більше того – попереджувати труднощі у спілкуванні з учнями, в реалізації індивідуального підходу до

них. Відомо, що спілкування в його різноманітних формах і функціях є основним способом творення освітнього процесу.

Підкреслимо, що правильне врахування індивідуальних особливостей учня, широка опора на об'єктивні дані саморозвитку дитини є важливою і необхідною умовою реалізації розвивального навчання, стимулювання самостійного розвитку особистості на різних вікових етапах її становлення; розвитку вольових якостей, наполегливості у подоланні труднощів; спрямованості на удосконалення своїх можливостей за допомогою самовиховання та самоосвіти; впливу на розвиток мотивів, адекватних завданням шкільного освітнього процесу; ефективної допомоги у формуванні самостійного професійного самовизначення на основі оптимізації самопізнання та дійових взаємозв'язків учителів і батьків учнів; планування і прогнозування освітньої діяльності, формування особистісних якостей учня; розроблення стратегії вироблення в учня потреби в самоаналізі, самооцінці і самовдосконаленні. Інакше, рефлексивної активності як особливого синтезу особистісного і інтелектуального новоутворення у психіці дитини.

Вважаємо, що ефективність роботи з розвитку емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку залежить від продуманої системи психолого-педагогічного впливу.

Узагальнення результатів досліджень багатьох учених [4; 5; 7; 8; 10; 12] дозволяє виокремити необхідні провідні умови розвитку емоційного інтелекту: атмосфера емоційного комфорту; емоційність освітнього процесу; партнерська взаємодія всіх учасників освітнього процесу; емоційне спілкування в освітньому середовищі.

Атмосфера емоційного комфорту є важливою та необхідною умовою формування емоційного інтелекту. Вона передбачає встановлення та підтримання у класі доброзичливих, щирих, толерантних стосунків між усіма учасниками освітнього процесу. На стан емоційного самопочуття учнів позитивно впливають згуртованість, дружність у ставленні одне до одного, взаємоповага та готовність до взаємодопомоги [4, с. 63].

Практика свідчить про те, що атмосферу позитивного емоційного комфорту у класі можна створити за умови толерантного, доброзичливого

ставлення до школярів, урахування їх індивідуальних особливостей, емоційних станів, підтримки, допомоги, вмотивованості оцінних суджень, що залежить від уміння вчителя керувати власним емоційним станом.

Окрім того, встановлено, що позитивна емоційна атмосфера впливає на життєрадісний психічний стан школяра, вияв емоцій; бажання відкрито висловлювати власні почуття, творити, виявляти здібності, розкривати таланти, досягати успіху, що важливо для розвитку емоційного інтелекту молодших школярів.

Розвинена емоційна сфера є джерелом радості. Шкільний психолог і вчителі повинні акцентувати увагу дітей на вмінні бачити позитивні сторони, робити оптимістичні висновки і прививати це учням, адже позитивне емоційне забарвлення – потужний мотиваційний фактор навчальної діяльності. Розвиток емоцій залежить від нашого сприйняття навколишнього світу.

Для розвитку емоційного інтелекту молодшого школяра необхідно створювати відповідне навчальне середовище з позитивним емоційним кліматом, здійснювати психолого-педагогічний супровід учня й організовану навчальну діяльність, спрямовану на розвиток емоційного інтелекту.

Досвід нашої роботи переконує, що вагомим є здійснення саме психолого-педагогічного супроводу всіх учасників освітнього процесу, який передбачає реалізацію психологом основних видів діяльності, що забезпечить розвиток емоційного інтелекту:

- діагностична робота (вивчення індивідуальних особливостей, емоційних станів дитини, ставлення молодших школярів до навколишнього світу, до себе, інших; вивчення наявних порушень емоційної сфери);

- профілактична робота (збереження психічного здоров'я дітей, педагогів, батьків; забезпечення сприятливого психологічного клімату у класному колективі; включення дітей у сумісну діяльність, мотивовану позитивними переживаннями; формування у них умінь проявляти емоції соціально прийнятними та схвалюваними способами; використання можливостей освітнього процесу та позакласної роботи для формування емоційного інтелекту; запобігання конфліктам і напруженню в міжособистісних стосунках);

- просвітницька робота з учнями (роз'яснення загальноприйнятих правил поведінки і соціально

схвалюваних способів прояву емоцій; збагачення уявлень і збільшення обсягу їхніх знань про емоційну культуру та її роль у взаєминах з однолітками і дорослими; бесіди про роль емоційної культури у встановленні гармонійних взаємин; вивчення з дітьми емоцій і фраз, які допоможуть правильно передати емоційний стан; навчання дітей звертатися за допомогою до третьої сторони у разі двостороннього конфлікту; використання пам'яток, алгоритмів, рекомендацій із розуміння й управління власними емоціями, пізнання та врахування емоційного стану інших людей);

- просвітницька робота з педагогами та батьками (удосконалення методичної підготовки вчителів початкових класів; просвітницька робота з батьками дітей: урахування типу темпераменту, особливостей нервової системи при організації педагогічної взаємодії; природовідповідне навчання на основі карти емоційного розвитку; пізнання та врахування емоційного стану інших людей; розроблення методичних рекомендацій щодо системного формування емоційної компетентності, емоційного мислення, емоційної пам'яті тощо з батьками, вчителями);

- корекційно-відновлювальна та розвивальна робота щодо розвитку емоційної сфери (упровадження тренінгів, майстер-класів щодо розвитку емоційного інтелекту; «case»-методів (з детальним аналізом життєвих ситуацій); вправлення в умінні проявляти емоції соціально прийнятними способами; підтримання бажання висловити емоції через малюнки чи іншу творчість; практикування рефлексивного письма; забезпечення свободи у виборі стратегій поведінки; системне використання засобів емоційного впливу; створення ситуації успіху, почуття безпеки, впевненості у своїх силах; обладнання куточку тиші у класі; програвання реальних і видуманих життєвих ситуацій; арттерапія, казкотерапія, лялькотерапія, кольоротерапія, музикотерапія, танцювальна терапія, психогімнастика, дихальні практики);

- консультативна робота щодо розвитку емоційної сфери (індивідуальна та групова робота).

Вагому роль відіграє злагоджена партнерська взаємодія всіх учасників освітнього процесу, скоординованість дій, яка відкриває шлях до використання багатьох резервів освітнього

процесу, адже такий підхід зумовлює розвиток емоційного інтелекту.

Зокрема, науковці виділяють умови розвитку емоційного інтелекту у закладах середньої освіти: включення в освітній процес програм виховання емоційного інтелекту; створення відповідного виховного середовища шляхом упровадження педагогами методики виховання емоційного інтелекту.

Ю. Савченко [9, с. 16] акцентує увагу на необхідності розвитку емоційного інтелекту молодших учнів, який залежить від створення психологічних умов у закладах загальної середньої освіти, методичного забезпечення та усвідомлення фахівцями необхідності цієї професійної діяльності.

Ми солідарні із позицією дослідників [8] щодо впровадження у сферу освіти психолого-педагогічних технологій із формування емоційної компетентності (усвідомлення власних емоційних станів, можливість розпізнавати емоції інших; здатність долати свої негативні переживання тощо) та схеми розпізнання емоцій, згідно з якою кінцевим продуктом емоційного інтелекту є прийняття рішень на основі відображення та осмислення емоцій, які є диференційною оцінкою подій, що мають особистісний зміст.

Обґрунтовуючи умови розвитку емоційного інтелекту, вчені акцентують увагу на створенні відповідного виховного середовища шляхом упровадження педагогами методики виховання емоційного інтелекту.

Доробок провідних фахівців з проблеми розвитку у дітей молодшого шкільного віку емоційного інтелекту уможливив визначення важливих для нашого дослідження психолого-педагогічних умов оптимізації даного процесу:

1. Атмосфера емоційного комфорту.
2. Емоційність освітнього процесу.
3. Включення в освітній процес спеціальних програм щодо розвитку емоційного інтелекту у молодших школярів:

– збагачення знань дітей про емоційну рівноваженість і впевнену поведінку, її значення в житті та ефективні засоби розвитку;

– вправління учнів в уміння проявляти власні емоції, почуття та вмінні адекватно оцінювати свої можливості, налаштовувати на позитивний настрій, мобілізуватися на долання труднощів;

– введення та сприяння значущих оцінок батьків і педагогів, уміння дитини проявляти емоційну рівноваженість і налаштованість до вищого рангу моральних рис.

4. Створення відповідного виховного, сприятливого, розвивального, психологічно комфортного, безпечного освітнього середовища шляхом упровадження педагогами методики розвитку емоційного інтелекту, впровадження тренінгів із емоційної грамотності, методичне забезпечення педагогів.

5. Емоційне спілкування в освітньому середовищі.

6. Поєднання та застосування традиційних та інноваційних психолого-педагогічних технологій навчання.

7. Скоординованість дій усіх учасників освітнього процесу, партнерська взаємодія всіх учасників освітнього процесу.

8. Психологічна та емоційна компетентність учителя початкової школи.

9. Психолого-педагогічний супровід усіх учасників освітнього процесу.

Узагальнюючи все сказане, можна стверджувати, що з метою розвитку емоційного інтелекту в освітньому процесі початкової школи треба використовувати різні форми, методи, прийоми навчання у відповідності до вікових і психофізіологічних особливостей дітей. Для розвитку емоційного інтелекту молодших школярів варто використовувати активні форми роботи.

На підставі узагальнення результатів наукових досліджень з'ясовано, що робота з розвитку емоційного інтелекту повинна бути комплексною, системною та охоплювати всіх учасників освітнього процесу. Підкреслимо, що від рівня емоційного розвитку дітей, емоційного благополуччя залежать їхні успіхи в навчанні, соціальних контактах, самореалізація та успішна адаптація як у колективі, так і в суспільстві загалом.

Висновки. Викладений матеріал дозволяє зробити наступні висновки, що впровадження означених вище психолого-педагогічних умов в освітній процес закладів загальної середньої освіти забезпечить створення сприятливого розвивального, психологічно комфортного, безпечного освітнього середовища, яке активізує розвиток емоційного інтелекту, стимулює їхню

суб'єктивну активність, мотивує діяльність, сприяє ефективній підготовці батьків і вчителів до виховання у дітей емоційного інтелекту.

Перспективи подальших розвідок убачаємо у вивченні ефективних форм і методів розвитку емоційного інтелекту, розробленні й упровадженні в практику спеціально організованого навчання з метою розвитку емоційного інтелекту у майбутніх учителів початкової школи.

Список використаних джерел

1. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2005. 308 с.
2. Гюлман Д. Емоційний інтелект / пер. з англ. С.Л. Гумецької. Харків : Віват, 2020. 512 с.
3. Груша Л. О. Педагогічні умови виховання емоційної культури дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2009. 22 с.
4. Котик Т. М. Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи : навч.-метод. посіб. для вчителів початкової школи. Тернопіль : Астон, 2020. 192 с.
5. Мельник О. Підготовка вчителів початкових класів до формування емоційного інтелекту учнів. *Початкова школа*. 2019. № 11. С. 51–55.
6. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості. *Вісник ДНУ. Адаптивне управління: теорія і практика. Педагогіка*. 2019. Вип. 7 (13). С. 122.
7. Носенко Е., Коврига Н. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія. Київ : Вища школа, 2003. 126 с.
8. Прахова С. А., Макаренко Н. М. Формування емоційного інтелекту як необхідної компетенції на шляху соціалізації дитини. *Psychological journal*. 2020. № 6 (2). С. 134–142.
9. Савченко Ю. Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 12. С. 12–16.
10. Сухопара І. Чинники розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у контексті НУШ. *Наукові записки БДПУ. Педагогічні науки*. 2020. Вип. 1. С. 111–122.
11. Шпак М. Вікові особливості розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. № VI (68). Is. 164. P. 71–74.
12. Шпак М. М. Психологія розвитку емоційного інтелекту молодших школярів : монографія. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2016. 372 с.
13. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. Models of emotional intelligence. *Handbook of intelligence* / R. J. Sternberg (Ed.). Cambridge University Press, 2000. P. 396–420.

References

1. Vlasova, O. I. (2005). *Psychologiaiia sotsialnykh zdbnostoni: struktura, dinamika, chynnyky rozvytku* [Psychology of social abilities: structure, dynamics, development factors]. Kyiv: Kyiv University Publishing and Printing Center [in Ukrainian].

2. Houlman, D. (2020). *Emotsiynyi intelekt* [Emotional Intelligence]. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].

3. Grusha, L. O. (2009). *Pedahohichni umovy vykhovannia emotsiinoi kultury ditei molodshoho shkilnoho viku* [Pedagogical conditions for raising the emotional culture of children of primary school age]. (Extended abstract of PhD diss.). Kyiv: Institute of Educational Problems of the National Academy of Pedagogical Science [in Ukrainian].

4. Kotyk, T. M. (2020). *Hova ukraïncka shkola: Teoriia i praktyka fopmyvannia emotsiinoho intelektu v uchniv pochatkovoï shkoly* [New Ukrainian school: Theory and practice of developing emotional intelligence in primary school students]: navchalno-metodychnyi pocibnyk dlia vchyteliv pochatkovoï shkoly. Ternopil: Aston [in Ukrainian].

5. Melnyk, O. (2019). *Pidhotovka vchyteliv pochatkovykh klasiv do formuvannia emotsiinoho intelektu uchniv* [The preparation of primary school teachers for the formation of students' emotional intelligence]. *Pochatkova shkola* [Elementary School], 11, 51-55 [in Ukrainian].

6. Nosenko, E. L. (2019). *Emotsiynyi intelekt yak forma proïavu vazhlyvoi skladovoï osobystisnoho potentsialu – refleksyvnoi svidomosti* [Emotional intelligence as a form of manifestation of an important component of personal potential – reflective consciousness]. *Visnyk DNU. Adaptivne upravlinnia: teoriia i praktyka. Pedahohika* [Bulletin of DNU. Adaptive management: theory and practice. Pedagogy], 7 (13), 122 [in Ukrainian].

7. Nosenko, E., & Kovryga, N. (2003). *Emotsiynyi intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii* [Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon]: monohrafiia. Kyiv: Higher School [in Ukrainian].

8. Prakhova, S. A., & Makarenko, N. M. (2020). *Formuvannia emotsiinoho intelektu yak neobkhdnoi kompetentsii na shliakhu sotsializatsii dytyny* [The formation of emotional intelligence as a necessary competence on the path of child socialization]. *Psychological journal*, 6 (2), 134-142 [in Ukrainian].

9. Savchenko, Y. (2014). *Rozvytok emotsiinoho intelektu uchniv molodshoho shkilnoho viku* [The development of emotional intelligence of students of primary school age]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti* [Education and development of an exptional personality], 12, 12-16 [in Ukrainian].

10. Sukhopara, I. (2020). *Chynnyky rozvytku emotsiinoho intelektu molodshykh shkoliariv u konteksti NUSh* [The factors of the development of emotional intelligence of junior high school students in the context of NUS]. *Naukovi zapysky BDPU. Pedahohichni nauky* [Scientific notes of the BSPU. Pedagogical sciences], 1, 111-122 [in Ukrainian].

11. Shpak, M. M. (2018). *Vikovi osoblyvosti rozvytku emotsiinoho intelektu molodshykh shkoliariv* [Age-specific features of the development of emotional intelligence of younger schoolchildren]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (68), 164, 71-74 [in Ukrainian].

12. Shpak, M. M. (2016). *Psykhohoiia rozvytku emotsiinoho intelektu molodshykh shkoliariv* [Psychology of the development of emotional intelligence of younger schoolchildren]: monohrafiia. Ternopil: TNPU named after V. Hnatyuk [in Ukrainian].

13. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. (2000). In R. J. Sternberg (Ed.), *Models of emotional intelligence. Handbook of intelligence* (pp. 396-420). Cambridge University Press.

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 28.02.2023